

A történet örök színtere

KÉTARCÚ KAPCSOLAT: NAGY LAJOS ÉS SZÜLŐFALUJA

Hová helyezi művei cselekményét, hol játszatja a történetet az író? A regények, novellák helyszínrajza — az *irodalmi topográfia* — gyakorta kínál érdekes tanulságokat. Különbé te-
rek, színhelyek kaphatnak főszerepet, növekedhetnek egy-egy életműben önmaguknál jelen-
tősebbé, válhatnak sajtószerevé. Az kiváltképp figyelemreméltó, milyen alakban éltetik a mű-
vek az író szülővidékét, a szűkebb pátriát, az útnak indító kisvilágot; vagy azt a tájat, amely
az emberré formálásban volt döntő fontosságú. Mielőtt Nagy Lajos és Apostag kapcsolatáról,
viszonyáról szólnánk, a vele egy nemzedékbe tartozók példáját idézzük érvelésként. Krúdy
Gyula oly otthonos a Szepesség városkáiban, hogy írásai is az otthonosság, ismerőség képze-
tét ébresztik abban is, aki sohasem járt arrafelé (vagy éppenséggel járt, s másfajta élményt őriz
a látottakról). Krúdy nevével a hajdani Óbuda hangulata is összeforrott, ma is sokan álmod-
ják vissza az általa megérezkített, tovatűnt miliőt. Tersánszky Józsi Jenő munkásságában újra
és újra fölbukkan a parasztozat, kézműveseket, bányászokat, kereskedőket, polgárokat ricsa-
jos forgatagban elegyítő szülőváros, Nagybánya: a Zazar-patak partjának csavargói, cigá-
nyai, lezüllöttjei, bohémjei, korán cigarettázó és a palack fenekére néző diákjai között csepe-
redett Tersánszky a „Pán-sípot fújó” íróvá, s mintegy köszönetül eleven étellel jártatta át
mindegyre az ifjúkori képet. S ha — nagyot ugorva — a mai világirodalomból keresünk pár-
huzamot az írói topográfia meghatározó fontosságára, a kolumbiai Gabriel García Marquez
nevét említjük. A világhíressé lett, látomásos-vizionárius históriákat hömpölyögtető próza-
költő Európában letelepedve, sokat utazgatva is maga előtt látja a *kitalált*, mégis tapinthatóan
valóságos *otthoni* kisvárost, *Macondót*. Ebben az 1sten háta mögötti, a klímától fulladozó,
poros fészekben zajlik nem egy regénye. Természetesen sorolhatók a példák a kortárs magyar
literatúrából is. Fejes Endre könyvcímében örököltette meg azt a világváros-szeletet, ahol igaz
proletármeséit játszatja: az „ezerszer áldott nyolcadik kerületet”, a Józsefvárost. S Mándy
Iván — miként novelláiban az elsüllyedő Teleki tér megszépítve rajzolt árusai, sátraikkal egy-
más mellett — békén megfér Fejessel ezen a viszonylag szűk területen: egészen másféle, mégis
rokon világ kel életre az ő ugyanide kötődő elbeszéléseiben.

A szülőhely vagy az életút egy-egy meghatározó színtere végleges vonásokat vés a művész
arcára. A művész pedig, papírra vetvén *megformált* emlékeit, benyomásait, véleményét, itéle-
tét, érzéseit, maga is kivési a hely *egyik* lehetséges arculatát. *Scriptor* és *locus* kölcsönösen fele-
lősek egymásért; s korántsem biztos, nem is szükséges, hogy felhőtlenül vállalják egymást.

Vajon „ezerszer áldott” volt-e Nagy Lajos számára Apostag és a hozzá tartozó Tabánite-
lek, ahol ma dísztelen emlékkő jelöli a puritánsághoz nemcsak stílusában vonzó író szülő-
házának egykori helyét? A Fejes Endréről kölcsönzött kifejezésben — fölfokozottsága, túlzá-
sa miatt — eleve bujkál némi távolságtartás, kritika, ironia is a föltétlen vállalás, azonosulás
mellett. Kétarcú a viszony, ellentéteket ötvöző a kapcsolat. Nagy Lajos holtig hű volt a Duna-
közeli kis településhez, ahol meglátta a napvilágot, hű volt a tágabb alföldi vidékhez is, de hű-
sége lokálpatriotizmussá sohasem melegegett. Visszafogott szeretetébe az ostorozó indulat, a
személyek és a falu érzékenységét soha nem tisztelő, haragvó bírálat is belefért. S a falu szint-
űgy kettősen válaszolt. Ahogyan írói híre egyre nőtt, mindinkább a magáénak is tudta neveze-
tes fia dicsőségét. De nem bocsátotta meg, hogy Nagy Lajos „kiírta” legbensőbb ügyeiket is:

szűk közösség életébe zárt monoton mindennapjaikat. Nem kevesen megvették, elolvasták — és nem szerették a könyveit; az apostagi fogantatásuk hosszú árnyékot vetettek a más tárgyakra is. Az évtizedek múltával lassan változott a helyzet, de részben mára is csak a külsőségekben. Tér, iskola, művelődési ház viseli Nagy Lajos nevét, már a második szobrot állítják neki, ám az idősebbek, akik még jól emlékeznek emberi egyéniségére, jellemének nehezen bírható vonásait, érdes természetét, (vélt vagy valós) sértő megnyilvánulásait sorolják elsősorban. Talán jelképesnek is tekinthető, hogy az említett két szobor egyike sem sikerült igazán jól: mondhatni, a mintázófát mozgató művészkézbe nem őszinte szeretetet, csak hűvös megbecsülést sugárzott a falu lelke. Nagy Lajos megítélése nyilvánvalóan kedvezően fog változni az idővel, hiszen a művek egykor majd önmagukért beszélnek, s az egy-két generációra még átörökített személyes emlékek lassan ködbe vesznek. Apostag ma szinte kizárólag Nagy Lajosról híres az országban. Hírnevét büszkén, az író emlékezetét méltón ápolva — de fenntartásokkal vállalja.

Vegyük most már sorra Nagy Lajos írásműveiből a nagy számú idevonatkozó részlet, bekezdés, utalás, emlékezés közül azokat — a legjellemzőbbeket —, amelyek író és szülőfaluja viszonyát híven dokumentálják. Persze az író szemszögéből.

Legfőbb forrásaink az életrajzok: az 1949-ben kiadott *A lázadó ember* és az 1954-ben megjelent *A menekülő ember*. Az előbbi második fejezetének címe — *A történet örök színtere* — pontosan, megragadó erővel minősíti a tájat, a közösséget is benne, ahonnan Nagy Lajos elindult. Újra meg újra élete első két évtizedének — megszakításokkal volt — színterére kanyarodott vissza, sejteti e szavakkal. Ha hosszú időre elvetődik is innen, ha feléje se néz sokáig falujának, akkor is a gyerek- és ifjúkor bizsereg izmaiban, idegeiben, az emlékek tofúlnak föl tudatában. Tizennégy évesen készített, apostagi utcát ábrázoló vízfestménye máig fönmaradt. Ám festményénél, fényképnél is precízebb leírás, mit szülőházáról adott: „A tanyai cselédháznak két szobája volt, a közös konyhától jobbra és balra. Az egyik szobában a nagyszüleim laktak, a másikban a másik bérespár. A szoba szót nem használták, csak így mondták: benn van a házban. A szobákat kemence fűtötte, a kemencében szalmával tüzeltek, szalma akadt elég, az uraság adta. (...) A ház padlásán levő zabot néha a nagyszüleim megédzsmálták...”

Mennyi és mennyi hasonló cselédház lehetett az országban — Nagy Lajos tényszerű, közlő emlékezése azonban pontosan és egyediségében láttatja a közönséges épületet, mert szavai mindjárt sorsot és életformát is kapcsolnak hozzá. A munkát, a küszködést a kényszerű furfang felől mutatják: a nehezen élők sorsképletét. A „meztelen lábbal”, „övig süllyedten” a búzában fürdőző kisgyerek képe: föl villanó filmkocka a felnőttkorában örülni oly kevésbé tudó ember számára.

Aprócska volt még, amikor Tabánitelekről, a tulajdonképpeni szülőhelyről be kellett költözniük a faluba, Apostagra. Így diktálta ezt a nagyszülőknek a gazdasági kényszer. A „törvénytelen” származású fiúcska amúgy is Budapestre került: jobb sorba jutott édesanyja, Nagy Júlia magához vette őt. Apostag már csak a vakációkra várta vissza. Tizenhat esztendőskoráig, ahogy mondja, „fix pont” volt az apostagi nyár: „...mindennap a Dunára jártam. Levetkőztem a parton, begázoltam a sekély vízbe, amikor már derekamig ért a víz, elvettem magam benne, és úsztam befelé, messze be, majd elengedtem magam, és vitt az ár. Lenn, a parti csárda táján, kiúsztam, kiláboltam a vízből, fölsétáltam oda, ahol kezdtem, és újra megtettem ugyanazt az utat. Ritkán voltak pajtásaim, legtöbbször magam fürödtem. A parasztyerekeknek, akikkel barátkoztam, dolgozniok kellett, nem értek rá a Dunára jönni, más gyerekek pedig, mint például a Milesz Pista, a hajóállomás-főnök fia, nem állt velem szóba, lenézett. Néha horgásztam is. A horgászást untam, és zavarba kerültem, ha halat fogtam, mert sajnáltam a horogra akadt, vérző szájú és kopoltyújú halat...”

Magányossága, sérülékenysége, az erőszaktól való irtózása is kirajzolódik e sorokból. Mind jobban távolodott a falutól. Űzi már az „el innen!” vágya, „embererdőbe, minél nagyobb városba, legalább Budapestre” rohanna. A főváros azután egész életére magához lán-

colta. A Városliget, a hozzá vezető utaktól körülfogott rész, a kávéházszűrű ugyanúgy a történet örök színtere lett, mint a szülővidék. (Állandóan vissza-visszahozott helyszín Tezerovác-Szuhopolje is, a kastély, a birtok, ahol fiatalemberként házitanítóskodott.)

Ha menekül is, Apostagot nem temeti el magában. Igaz, csak sorozásra megy *haza*, hogy azután majd' harminc esztendeig ne járjon arrafelé. 1937-ben mégis ezt írja *Alföldi falu* című cikkében: „... ezt a falut ötvennégy év óta ismerem, s vele csaknem állandó kapcsolatot tartottam fenn...” A szórványos levelezésen, egy-egy híren, találkozáson kívül csak 1932-től, a *Kiskunhalom* anyaggyűjtésének kezdetétől élénkült meg valóban a kötődés. Vörös Gyuláné, az író még élő unokatestvére így emlékezik vissza: „1932 nyarán is itt lakott nálunk a feleségével. A házuk végében volt egy kis lakás, azt bérelte. Már reggel elindult kódorogni. Mindig kérdeztem: Hová, háová, Lajos? Azt mondta: kimegyek a Tabánra. Mit csinálsz arra?, kérdeztem, hiszen már nem él ott senki. Hát lefekszem a földre és nézem az eget! Sose értettem, miért teszi ezt.” A Farkas P. József és Halász Ferenc kérdéseire válaszoló rokon szavait az író monográfusa, Kardos Pál évtizedekkel ezelőtt ugyancsak rokonokra hivatkozva cáfolta. Az író, ha nézte is hanyatt fekvé az eget, nem Tabániteleken nézte. S hogy nem, az *A menekülő emberből* is kiderül: „Kísértett a gondolat, hogy bemenjünk a tanyára és szemtől szembe lássam gyermekkori életem terepét. Sokféle kíváncsiság lobbant fel bennem. Szerettem volna látni a szobát, amelyben születtem. Vajon mekkora? Kisgyerek koromban elég terjedelmes volt, tehát most nagyon kicsi-e? (...) Olyan mély-e a kút, mint akkor, több mint negyven évvel ezelőtt? (...) Belépnék a házba és ott látnám nagyanyámat. Talán annyira mégis megelevenedik a múlt, hogy a külső keretben új, addig egészen elszunnyadt emlékek vetődnek föl bennem. Vajon milyen emlékek lehetnek azok? Úgy látszik, hogy félek tőlük, legalább némelyiktől, mert csak állok az országúton, nézek a tanya felé, de nem indulok el, nem merek elindulni. Szorongás fog el, jaj, ha bemennék a tanyára, bele a kisgyerek koromba, menten szívészélhűdés érne.”

Nagy Lajos írói pályája 1907-ben vette kezdetét. December 8-án jelent meg a Népszavában a *Két leány* című elbeszélése. S alig két hónap múlva már olyan írását közölte a lap — sokkal érettebbet, immár maradandóan jelentékenyet —, amelynek indítató élményköre a faluhoz rögzítődik. Ez volt az *Őzvegy asszonyok*. Az évtized múltán, 1917-ben publikált novelláremek, a *Tanyai történet* címével beszéli el fogantatását. Bár a példák bőven sorolhatók lennének, Nagy Lajosnak Tabánitelekhez és Apostaghoz kötődő kispikái műveit elegendő a legjobbakkal reprezentálni. De ne maradjon el a tárcanovellák, karcolatok, humoreszkek, szatirikus vázlatok említése sem. Apostag nemegyszer álnevet kap. Dunaszemes lesz belőle például, vagy nyakatekert kifejezéssel kelve mosolygató hatást: Harpacsokszajudar. Előbbi a *Kiskunhalom* köré csoportosítható elbeszélésekben szerepel — és nem is mindig Apostagot jelöli! —, utóbbi általában a falusi elmaradottság, keményfejtűség, idejétmúlt szokásrend és gondolkodásmód megcsipkedéséhez ad alaphangot. Apostag általában nem a világból kiszakítva tűnik föl az írásokban. A tágabb vidék — Dunavecse, Solt, más községek — teljesebb alakja rajzolódik ki, hajóállomással, piaccal, templommal; dolgukat tevő emberekkel. Mindig hangsúlyozódik viszont a távolság, a *messzire szakadtság*. Ezért is gyakori annak menetrendi alaposágú részletezése, miként érhető el vonattal, hajóval a falu. Mintha a világ végén lenne, órák, negyednapok kellene, míg a fővárosból odajut a vándor. Az ország centrumától sodródott messzire ez a tájék, ez a falu. Amolyan peremvidék. Ezért a kettős viszonyulás: ezért érdemel együttértézt és elítélést egyszerre. Szenvedője és provokálója is saját sorsának.

A hosszadalmas utazás hosszadalmas leírásával kezdődik az a szociografikus regény is, amelyben Apostag a leghíresebb nevét kapta: a *Kiskunhalom*. Midőn az 1932-es, végre-végre elnyert Baumgarten-díj a viszonylagos anyagi biztonsággal ajándékozta meg az író, az az ötlete támadt, hogy regényt ír az Alföldről, „illetve annak egy kis zugáról, arról a faluról, amelyet ismerek, szóval a szülőfalumról. Távolról is látom a falu tájképét, ismerem lakosait, tudom a lakosok életmódját és szokásait, átérzem lelküket. Ismereteim igazi ismeretek, gyermekkoromból és kora ifjúságomból valók. Föl kellett azonban újítani azokat. (...) Elutaztam

feleségemmel Apostagra, de csak egy napra, pontosabban néhány órára. Hogy kipróbáljam magamat, vajon fellobog-e a falu iránti régi szerelmem...”

Szerellem: sehol másutt nem használ ilyen intenzív kifejezést patriotizmusa megnevezésére, mint *A menekülő emberben*. A villámlátogatás kellemes emléket hagyott benne, mivel nagybátyjának családjá meleg szeretettel, a falu pedig a Baumgarten-díjas írónak kijáró tisztelettel fogadta, „és mivel jól számolni senki sem tudott, azt hitték, hogy valami igazi úr lettem...” Visszatértükkor az anyag- és adatgyűjtés három hete is békésen telt, sok sétával, hivatalos könyvek átböngészésével, utcai beszélgetésekkel, kocsmai eszmecsereikkel. Az évtizedek alatt történt változásokat mennyiségileg soknak, minőségileg apróknak ítélte. Megállapította, hogy a magántulajdon változatlanul a legnagyobb úr. Legyen hatalmas vagy csekély a birtok, büvszó a „saját”. Érdekelte a táplálkozás, jellemzőnek találta, hogy az „előkelő” ételek — szardínia, borjúhús stb. — undort keltenek a parasztemberekben, semmi kincsért meg nem ennék őket, főleg mert az urak eledelait inkább csak hallomásból, előítéletekből ismerték. De a táplálkozás egészségtelen is, a tejtermékekből legfőllebb a túrót, aludttejet fogadja be az apostagi gyomor. Leves, kenyér, szalonna a fő táplálék: az termeli újra a munkacserőt. A határ megművelése, az erkölcs változása, a háborúról, forradalomról meglehetősen értetlenül elsóhajtott „haj, haj” sem kerülte el a figyelmét, bekerült noteszébe. Végül is úgy találta, amilyen ősi lehet ez a falu (talán *Apos-tag*, Apos vezér birtoka?), olyan régi megkötöttségek is munkálnak népében. Változások ide, változások oda, Nagy Lajos szerint az akkori faluban „áll a világ”.

A hosszú hónapok munkájával készre formált, és 1934-ben kiadott *Kiskunhalom* természetesen jóval árnyaltabb és művészibb rajzolt ad a faluról, mint a jegyzeteket földéző önéletírás — de az egy napba fogott cselekmény körforgás-szerűsége, önmagába való, mégis magasabb rendű visszatérése, a vékonyka történet alig észrevehető és meg-megszakított előrehaladása érezteti ezt a súlyos állandóságot, a térbeli-időbeli messziséget. Messziséget — a XX. századtól.

A *Kiskunhalom* egy része Apostagon íródott (abban a házban, amelynek fényképét Kónya Judit kismonográfiája közli is). Az ottlét mégis mind nyomasztóbbá vált, kölcsönösen. „Három hetet töltöttünk feleségemmel Apostagon. Örömmel indultunk útra, mikor a faluba utaztunk, és megkönnyebbülve, örömmel hagytuk el...”

Nem volt könnyű a gyerekkori emlékekkel történő szembesülés, nem volt konfliktusok nélküli az adatgyűjtő munka, nemigen tudta, nem is akarta visszafogni olykor nyersebb vélekedését. A falu pedig gyanakodva figyelte kíváncsiskodva kutató szülőttét. Debreceni Istvánné, a *Három boltoskisasszony* című, 1938-ban kiadott regény egyik címszereplője például így fogalmaz ma, Nagy Lajos apostagi tartozkodására visszaemlékezve: „A falubeliek előtt nem volt nagy becsülete. Itt úgy tudták, hogy egy helybeli zsidó orozva kelt gyereke. (...) Barátai nem voltak a faluban. Félték tőle az emberek, mind az értelmiség, mind a köznép. Furcsa tulajdonsága volt, hogy zavarbaejtően tudott nézni az emberre. Mindent és mindenkit alaposan és sokáig megnézett. (...) Sokan haragudtak rá, mert sokakat kiírt. Szerintem eltúlozta a dolgokat. Igazat írt, de eltúlozta. Olyan volt a falu, de nem annyira olyan...”

Amint az lenni szokott, a közösség nehezen viselte el a róla formált, közhírré tett — az utókornak is fennmaradó könyvbe foglalt — negatív ítéletet. Szébbnek akarta volna látni magát. Nagy Lajos pedig, a csorbítatlan igazság rögzítésére fölesküdt mestere a tollnak, nem fáradozott azon, hogy legalább idillizáló zsánerképeket, megbocsátó-szelíd történeteket is írva némiképp „bocsánatot kérjen” a falutól. „Lenézte az ittenieket” — mondja még az imént citált emlékező. Ebben bizonyosan téved. Az embertelen életvitelt, a megalázó munkát, a szellemi és fizikai önpusztítást, a kényszerű igénytelenséget nézte le, az keltette föl dühét, s még mindezek mögött is a féltés, megértés lüktet. Aki Kiskunhalmot meglehetősen szürke, jellegtelen, poros községnek írta le, nem mulasztott el arról is szólni, hogy „a napkelte gyönyörű”, s fájdalma épp az, hogy „Az ég alján szerteomló pirosságok, a sötétkék nagy boltzat kifényesedése, a vörös gömb előbukása és méltóságos emelkedése, az első sárga meleg sugarak földre

zuhanása, felhőfoszlányok alak- és színváltozásai — mindez köznapi jelenség, sőt nem is jelenség, hiszen senki nem veszi észre”.

A robot, a természet kegyetlen sanyargatása a megélhetésért kiölte a falusiakból a természet szeretetét, szépségeinek meglátását. Nem értük szől-e hát itt a harangszó? *A Három boltoskisasszony* Dunaszemesének bemutatása egy helyütt pedig szinte szerelmes: a kora reggel izzása lehajtott fejjel találja ott is a horizontra, a tájra nem tekintő munkába indulót, de lát, néz helyette is Nagy Lajos: „Szép ilyenkor Dunaszemes. Az ablakokban, kertekben színes virágok pompáznak. (...) A füzeserdő a Duna-parton a szemesiek képzelete szerint valóságos őserdő, csoda, hogy tigris nincs benne...” Még az akác levelét is megünnepli. Mintha a mindig „szürkének”, „száraznak” ítélt író most költőként mutatkozna. Csillagokat öltenek sorai által az Alföld növényzetének közkatonái: „Az országot mentén a kis akácerdő, teleültetve fával, ezerral és zerral, mintha mind gyertyánfa lenne, egyenes és vékony derekúak, egymagukban meg sem állhatnának. Azután az akác levele! Nem olyan egyszerű dolog az. Mert az nem úgy van, hogy az akác levele zöld. Nem. Hanem mélyzöld, világoszöld, ragyogó zöld, halványzöld, sárgászöld és sárga! Száz árnyalata van az akáclevél színének. Most tenne itt sétát a két pesti fiatalember, akik úgy még a tél végén orozva bejárták a falut...!”

„A hajladozó, dolgos emberektől” indult, és az idegennek, elutasítónak érzetett két pesti ifjúig — embertől emberig — ível ez a felkiáltójelekkel megfuttatott szövegrész. Emberi arcot nyerne benne a fák. Megnőnek rangban az akácok — gyertyánokká lesznek. Az akác, mint az erdőségek kisigényű, szívós — és virágával oly kedves — „proletárja”, a dunaszemesi nép szimbólumává is lesz. A sokféleséget, az egyéni arcot, a sorsok különbözőségét sejteti meg a levelek gazdag színskálájával Nagy Lajos. A közösből az egyedít. Ez az apostagi ihletésű rövid passzus is cáfolat lehet azoknak, akik fanyalognak az író — úgymond — unalmas, díszetlen stílusán. Dehogyan nézte le az egyszerű népet, övéit: nyitva volt a szeme a falusi osztályszerkezet rétegződésének meglátására.

Írói nagyságának egyik legmaradandóbb vonása: humora. Szociográfiájának kegyetlenül szatirikus részei közül itt csak a „Szalai és Mosel-féle Nagy Képes Naptár” ostobán butító ábráinak, tanmeséinek leírására utalhatunk: a parasztember kommunikációs kiszolgáltatottságának keserű érzékeltetésére. *A Három boltoskisasszony*ból pedig például arra a villanásra, amely a községháza előkelőségeinek, az urizáló helybeli polgároknak a nagyozolását leplezi le a Dunaszemesi Hírlap, vagy a Dunaszemes és Vidéke című (soha nem volt, soha nem lesz) lapok fikciójával.

Amit a *Kiskunhalom* kezdett, azt a *Három boltoskisasszony* mellett *A falu álarca* és a *Falu* folytatta. Az előbbi — 1937-ben látott napvilágot — az életmű érdekes, de nem legsikerültebb alkotásai közé tartozik (bár újabban, Varga Csaba tollából, perújító vélemény is megjelent, ám kevésbé bizonyítottan). Nagy Lajos arra volt kíváncsi, az egyes ember lelki tényezői, a lefojtott tudati és pszichikai tartalmak *együttesen* miként befolyásolják a falusi elnyomottság, elnyomatottság kialakulását és állandóságát? Politikai, társadalmi, lélektani föltételezései közül nem egy tarthat számot ma is érdeklődésünkre, a mű azonban erősen magán viseli az esetlegesség, ötletszerűség, a kellő tudományossággal, szakértelemmel meg nem alapozott föltételezések jegyeit. Irodalmi alkotásnak közepes, de nem is elsősorban szépirodalom kívánna lenni. A gyűjtőmunkában felesége volt hathatós segítségére az írónak, főleg a falusi asszonyok „titkainak” tapintatos föltérképezésében. *A Falu* (1946) a felszabadulás utáni alkotói útkeresés kissé bizonytalan műve. Egyik kritikusa, a fiatal Sarkadi Imre szerint „alig több néhány emlékezés formájában megírt vezércikknél”. A kiindulópont ezúttal is Apostag, de Nagy Lajos általánosítani, összegezni szeretné a faluról szerzett tapasztalatait. Bár e mű kevéssé gyümölcsöző pályaszakaszban keletkezett, az Apostag-képben ott a helye.

Nagy Lajos és szülőfaluja majdnem háromnegyed évszázadon át kétarcú, ambivalens kapcsolatban volt egymással. A már idézett mondatot kiterjesztve: ha ment, örömmel ment oda; s ha eljött, örömmel jött el. A falu föltételezett fiára, de sokszor indulatosan, haragosan,

s ma sem felhőtlen emlékezettel. De amikor kellett, a II. világháború idején, menedéket adott: a származása miatt fenyegetett feleséggel, Szegedi Borissal itt átvészelhették a nehéz heteket.

Németh László egy, az ötvenes évek elején volt alkotóházbeli együttlét nyomán jegyezte föl naplójában Nagy Lajos oly jellemző mondatát, miszerint „Akárhogy szídom is őket, én hozzájuk tartozom”. Ez az emberiségre vonatkozott, annak küzdő, dolgos, fejét tétován föl-emelő, félve álmódó felére — de visszavetíthetjük a kisközösségre, a szülőfalu népére. Az író igen kedvelte a körkörös modellalkotást: a *Budapest Nagykávéház* (1936) például egyenesen az univerzumból szűkítette vizsgálódását, hozta le a tekintetet a naprendszeren, a glóbuszon, a kontinenseken, Magyarországon, a fővároson keresztül a körüti „kávébarlangra”. Létmodell kívánt lenni az a novellasor is, amely típusában a *Bérházzal* (1931) írható le. Létmodell maga a *Kiskunhalom* is. Apostag (és Tabánitelek) így hát nem csupán szülőhely, fölnevelő vidék, de a földgolyó, az emberi lét egy része, színtere is. *A menekülő emberben* írta: „...nekem mindhalálig, megmásíthatatlanul fontosak...” *Mindhalálig, megmásíthatatlanul...* — a Nagy Lajos-i elkötelezettség e szózatot vezérigéje a szülőfalura és az emberiségre egyszerre értendő. Apostag, a kis település küszködő népének vonásai az emberi nem küszködései felől nézve rajzolódnak ki teljesebben.

MÉREI GYULA

Szekfű Gyula, a nemzetben gondolkodó történész

I.

Szekfű Gyula tanári szobája íróasztalának jobb oldalán az alsó fiókban tartotta elzárva Hitler: *Mein Kampf*ja első kiadását. Így már jóval a hitleri hatalomátvételt megelőzően tisztában volt azzal, hogy ha Németországban a nemzeti szocialisták jutnak hatalomra — mint írta — „nemcsak minket magyarokat, hanem a határain élő kisebb, nem német népeket alacsonyabbrendűségre kárhoztatva, nem teljesjogú emberként, igavonó agronépekké fogja tenni.”¹ Érthető, hogy 1933 óta a magyar nemzet léte miatt érzett, egyre növekvő aggodalom győttörte.

„Széchenyi korában... az akkori nemzetközi veszedelmek, Oroszország s esetleg a szaporodó és Habsburgtól mindinkább függetlenedő Német Birodalom nem lehettek ránk oly akut jelentőségűek, mint manapság.” „A Habsburg-monarchia szétesésével megsemmisült az a hatalmi apparátus, mely a mi területi integritásunkat és nemzeti tekintélyünket egy nagyhatalom fegyveres erejével és európai súlyával védelmezte, önállásunkat és becsületünket tehát saját erőnkön kívül, mely semmiképp sem egalizálhatja szomszédainkét, ezután már bonyolult és pillanatnyilag változható nemzetközi konstellációk kihasználásával tarthatjuk fenn, amíg csak Európa farkasok országa marad, s úgy látszik, csak most kezd igazán azzá lenni”² — írta 1935-ben, majd így folytatta: „A Duna völgyében helyzetünket nemcsak szomszédaink határozzák meg, hanem azon nagyhatalmak is, melyek a Habsburg-monarchia nagyhatalmi appa-